

A közelmúlt hazai teológiája

Kétségtelen tény, hogy a teológia, illetőleg a teológusok munkája az egyház életerejének egyik megnyilvánulási formája. Olyan országban éltem s élek, amelyben mintegy negyven évig az egyház s annak teológiája is súlyos külső nyomás alatt állt és élt. Ennek következtében kétségtelenül jellemezte bizonyos stagnálás, ugyanakkor azonban élte a gabonaszem rejtett, de előbb-utóbb termést, megújuló életet hozó ígérését.

Dolgozatomban csupán a magyar teológia, illetve teológiai munka vázlatos ismertetésére szorítkozom az elmúlt negyven év tükrében. Sajátos nyelvi elszigeteltségünk, továbbá országunk kicsinyisége miatt aligha beszélhetünk specifikusan „magyar teológiáról”. A két világháború közötti, de az azt megelőző korszakban is csak igen kevés magyar teológus vált külföldön ismertté, nem utolsósorban azért, mert csak magyarul tanítottak, publikáltak. Hazai teológiánkra ebben az időszakban a német nyelvű teológia volt termékenyítő hatással. A „franciás irányzat” képviselői inkább a társadalomtudományok és az irodalomtudomány művelői közül kerültek ki. A 2. világháború után rövid ideig még változatlan maradt ez a helyzet, de a kommunista hatalomátvétel nyomán egy időre szinte elnémultak a tudósok, s teológiai témájú tanulmányt csak az íróasztalfiók számára lehetett írni. Az új állami vezetők vagy már elidegenedtek az egyháztól, vagy kifejezetten szemben álltak vele. A keresztény „ideológia” — ahogyan e terminológia alá vonva nevezték a kereszténységet és az egyház tanítását — idegennek, sőt ellenségesnek számított a „fejlődés” számára. Az állami vezetők eleinte olyan egyházi vezetőkkel álltak szemben, akik szinte képtelenek voltak az új helyzet követelte tudományos fejlődésben aktívan részt venni. Ennek jeleit teológusoknál kifejezetten veszélyesnek, sőt olykor „modernista” törekvésnek minősítették. Álláspontjukat csak erősítette XII. Pius pápának *Humani Generis* kezdetű enciklikája, melyet egyértelműen úgy fogadtak és értelmeztek, mint a „nouvelle théologie” elítélését. Ugyanakkor azonban — elnézést a kemény kritikáért — fogalmuk sem volt, hogy mi is ez az „új teológia”, kik képviselik, s mit kíván tenni az egyház a teológia megújulása érdekében.

Ilyen körülmények között nem kis merészségre volt szükségünk annak a néhány teológusnak, akik hazánkban a francia „nouvelle théologie” képviselőinek gondolatait igyekeztek ismertté tenni. Természetesen komoly fékező erőt fejtett ki a mindjobban érezhető marxista valláskritika is, mely már nem érvekkel, hanem a hivatalos állami ideológia erőszakos vagy épp rafinált módszereivel szedte áldozatait, taszította lassan a rezignációba az „új hangot” megütni kísérő teológusokat.

A hivatásos teológusoknak alig akadt lehetőségük, és nem is támadt rá kedvük, hogy szaktudományukkal a nyilvánosság elé lépjenek. A teológiai tudományok művelését hátrányosan befolyásolta a növekvő paphiány is, mivel a főpásztorok szinte minden papot teljes munkakörben lelkipásztori feladatokkal ruházták fel. Sajnos akadt nem egy olyan főpásztor is, aki — az állami nyomás hatására — a tudományos igényekkel fellépő és tehetséges teológusokat ily módon intette le: „scientia inflat”.

Köztudomású, hogy szoros értelemben véve nem beszélhetünk sem francia, sem angol vagy éppen magyar teológiáról. Kétségtelen, hogy az egyes nemzeteknek voltak és vannak kiemelkedő teológusai, de csakis az egész egyházzal folytatott szabad és nyílt dialógusban táruhat fel az egyház hitének hiteles értelmezése. Az viszont tény, hogy a helyi körülmények, a helyi egyházak adottságai a helyi teológiai munka számára mindig sajátos „locus theologicus”-t jelentenek. A kinyilatkoztatás fényében a helyi problémákkal az adott hely, ország teológusainak is szembe kell nézniük. Ugyanakkor viszont soha nem szakadhatnak el az egyház egyetemes hitfelfogásától. Hazai egyházunk létkérdése volt, sikerül-e olyan

utakat találnia, tevékenységével olyan módszereket kidolgoznia, melyek az adott helyzetben életképesé teszik, vagy legalábbis életben tartják. Hazai teológiánk önmaga erejéből és elszigetelt állapotában erre aligha vállalkozhatott. Az új törekvéseknek valóban a II. Vatikáni zsinat engedett teret. Sajnos a zsinat megújító, a teológiát „felfrissítő” hatását hazai teológiánk csak lassan, nagy késéssel kezdte érezni. Az elszigeteltség változatlan akadályt jelentett. Talán jellemző példa, hogy a zsinati okmányok teljes magyar szövege — gyenge fordításban és kommentárokkal — első ízben 1975-ben jelenhetett csak meg. A „zsinati folyamat”, a zsinati tanítással való megismerkedés hazánkban még ma is tart. Tapasztalataim szerint hazai papságunk mintegy 70 százaléka — számos püspököt is beleértve — máig sem ismeri kellőképpen (vagy egyáltalán) a zsinati tanítást. Gondolok itt mindenekelőtt a megújítható egyházszemléletre. Igaz, hazai teológiánk ezzel ismételten foglalkozott, erre ismételten rámutatott — vajmi kevés eredménnyel. Tapasztalataimra hivatkozva állítom, hogy a papoknál lényegesen több világi hívő foglalkozott a II. Vatikánummal, alakította aszerint egyházszemléletét és egyházi életét. Az állami és egyházi vezetés részéről is ismételten elhangzott, hogy az „új nyugati tanítás”, „nyugati eszmék” megzavarják a papságot és a híveket, új „modernizmust” terjesztenek.

Köztudott, hogy a II. Vatikánumon az ún. „haladó”, azaz az egyház jövőjét szem előtt tartó irányzat érvényesült. A zsinati fejlődést egyházunkban azóta sem lehetett megakadályozni, legfeljebb csak késleltetni. 1967-ben az Európa-szerte ismert liturgiátörténész, Radó Polikárp benedekrendi teológus Teológia címen megindította az egyetlen magyar teológiai folyóiratot. Célkitűzése szerint a folyóirat feladata a hittudomány ápolása a II. Vatikánum szellemében, amelyet mindmáig, 25 évfolyama alatt szem előtt tartott. Meg kell azonban említenem, hogy időrendben és úttörőként a Vigília minden számában, már a zsinat első ülésszakát megelőzően is több tanulmány jelent meg a zsinat szellemében.

Földrajzi helyünkkel is összefügg, hogy leginkább a német nyelvű szakirodalom jutott el a hazai teológusokhoz és a teológia iránt érdeklődő olvasókhoz. Lassan megindult a magyar nyelvű teológiai szakkönyvek és ismeretterjesztő munkák kiadása is, bár ezek bibliográfiájában túlnyomórészt még mindig a német teológusokat idézték. Ugyanakkor német fordítások révén egyre ismertebbeké váltak Y. Congar, H. de Lubac, D. M. Chenu és más jeles francia teológusok munkái is.

Mint fentebb már említettem, sajátosan magyar teológiáról az elmúlt negyven év során nem beszélhetünk. Az „ahogy lehet” és „amit lehet” sok mindent meghatározott. Mégis, a 60-as évek során néhány magyar teológus kénytelen volt a marxista valláskritikával foglalkozni. A hazai keresztény-marxista dialógus körülbelül 1965-től 1988-ig folyt. Sajnos ez a dialógus, bár olykor komoly és neves külföldi szakemberek is részt vehettek rajta, propagandisztikus célt szolgált. A totális állam ezzel is igazolni kívánta lojalitását a vallások iránt. (Itt jegyzem meg, hogy súlyos hiba lenne a kommunizmus bukása után nem folytatni bárbeszédet a neo-marxista irányzat elismert képviselőivel, hiszen megszűntek azok a politikai tényezők, amelyek ezt gátolnák.)

Nagy fontosságúnak és rendkívül termékenyítő hatásúnak tartom azokat a nemzetközi teológiai konferenciákat, kongresszusokat, amelyekre több magyar teológus is meghívást kapott. Ennek az egyre erősödő nyugati kapcsolatnak lett öröndetes következménye, hogy a magyar teológia lassan felzárkózott, nem azt mondom, hogy a Nyugat, hanem az egyház teológiájához, s lassan megszűnt a kevés beavatott szaktudománya lenni. A megjelent írások, könyvek igazolják, hogy teológusaink egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak a mindennapok, például a család, munka, stb. teológiai vonatkozásai felé. Az egyház jelenléte mind nagyobb súlyt kapott a mai világban, jelen társadalmi környezetünkben, sőt lassan meg mertek ütni kritikus hangot is. Bírálták nemcsak az erőszakkal terjesztett marxista ideológiát, hanem az egyház elavult szerkezetét, merevségét is. Igaz, ezt az „új hangot” mind az állami, mind az egyházi vezetők egy része gyanakodva figyelte. Ugyanakkor hazai teológiánk mélységesen ragaszkodott „egyháziasságához”, az egyház hitéhez, s a lelkipásztori teológiával foglalkozók egyre hatékonyabban szorgalmazták az egyházi élet megújítását.

Az „új helyzet” természetesen nem ölünkbe hullott ajándék volt. Feszültségekkel járt és jár még ma is. Feladatok sorát kellett és kell ezután is teljesítenünk. Lassan azonban mégis elérkezett a „tempus acceptabile”, hogy 40 év „babiloni fogsága” után sok mindent átgondoljunk. Újat a fölünk nyugatra fekvő országok teológiája és teológusai számára aligha nyújthatunk. Mégis, szeretnénk kiemelni két szempontot, illetve tényezőt. Egyrészt az ateizmus szervezett — bár olykor nagyon vulgáris — támadásai során nem lehetett eleget szólnunk és írunk az Isten-problémáról, a helyes istenkép kialakításának fontosságáról. Ha valahol, hát nálunk (és bizonyára számos hasonló helyzetű országban is) végre be kellett látnunk s láttatnunk, hogy Istent érvekkel nem tudjuk „az asztalra tenni” vagy a „vizsgáló lencse tárgylapjára” helyezni. Az elméleti teológiai megállapítások mellett mérhetetlen nagy szükség volt a hívők tanúságtételére is. S ez — számos hívő hősie kitartása bizonyítja — mindmáig megmaradt. Szinte attól kell tartanunk, az elkötelezettség a megváltozott helyzetben csökkenni fog.

Másrészt a keresztény közösség kialakításának fontosságát kellett szóban és írásban, teológiai munkánkban hangsúlyoznunk. Ugyanakkor — és ez talán nyugati teológiai munkatársaink számára is jelentős szempont — ügyelnünk kellett és kell arra, hogy miközben a keresztény közösségek, esetleges bázis-közösségek kialakításának fontosságáról meg vagyunk győződve, távol tartsuk magunkat és a hívőket egyfajta ezoterikus szemlélettől vagy éppen gettó-élet kialakításától. Ez a veszély a kereszténység üldözése idején és most is fennáll. Bármely kisebb-nagyobb közösség, amely magát „kiválasztottnak”, a „tökéletesnek”, a „másoknál többnek és jobbnak” tartja, nem lehet valódi keresztény közösség. Az a közösség, amely nem Krisztus felől érkezik, amely nem az Ő nevében és erejében él együtt, amely netán „kiszajátítaná” magának Krisztust és evangéliumát, amely nem zarándokként határozza meg helyzetét e világban, amely valamely néppel, fajjal, kultúrával, stb. elszakíthatatlanul azonosítja önmagát, amely csak befelé forduló, az már nem sugárzó, nem dinamikus, azon sem a „nyitott kapuk” közössége, s így nem nevezhető valódi krisztusi közösségnek. Az ilyen közösségnek már nincs vagy csak alig van kovász-jellege, nem „jel és szentség” világunkban, azaz nem a Krisztus által „megálmódott” egyházi közösség.

Létezik a másik oldal veszélye is, mert az a közösség, amelyből a merevség kiöli a Lelket, amelyben nem hallják meg a Lélek indításait, amely megmerevedett az irányítók, vezetők bürokratikus rendszerében, amelyben a vezetők szemében a karizmák hordozói egyenesen veszélyesek, vagy legalábbis gyanúsak, amelyben a hivatal nem alázatos szolgálát, hanem fél-feudális vagy barokkos uralkodás — és főleg, ahol kihalóban van a tanúságtévk, a másokért élő, megértő szeretet —, ez nem lehet az a közösség, mely joggal nevezhetné önmagát Krisztus egyházának.

Tudom, hogy olyan általános tünetekre és tényekre is utaltam, melyek nemcsak „magyar sajátosságok”. De ezek jelzik, hogy feladataink Keleten és Nyugaton nagyjából ugyanazok, akárcsak a veszélyek és a kísértések. A magyar teológusok új feladataira már utaltam. Ellenállva a fent vázolt „kísértésnek”, a becsületes kritika hangján kell szólnunk, hogy előkészítsük a mindent megújító Lélek számára a talajt. Hazánkban 10 millió emberből mintegy 7 millió katolikus. Mégsem nevezném keresztény országnak hazánkat, mert még alig akad közöttünk — minden igyekezet ellenére — élő és kovászként ható keresztény közösség. Ezek ébredését, erősítését kell elsősorban hazai teológiánknak — elméleti és gyakorlati vonatkozásaiban — erősítenie.

A „halál árnyékában” élünk. Sok mindennek kell még az elmúlt évtizedek történetéből elpusztulnia, hogy a „halál nyomában” valódi, új, krisztusi élet születhessen. Ehhez az új élethez kívánják hazai teológusaink a maguk erejét adni. És ebben a helyzetben a fölünk nyugatabbra élő teológus-testvérek segítségét kérjük. Tudom, ez nem megy máról holnapra. Egyre több világi teológussal rendelkezünk, akik abban segítenek, hogy a teológia ne merevedjek újra klerikalizmusba, „papos tudományosságba”, mert „Jaj nekünk, ha nem az evangéliumot hirdetjük” (1Kor 8,16). Ez a tanítás egyaránt vonatkozik a Krisztus tanításában elmélyülő nyugati és keleti teológusra, papra vagy világi hívőre.